

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ВІДСТУП ДЕРЖАВИ ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПІД ЧАС
НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка IV курсу 10-482 група
Спеціальності:
081 «Право»
Освітньо-професійної програми «Право»
Карабута Надія Анатоліївна

Керівник к.ю.н., доц. Гавловська А.О.

Рецензент д.ю.н., Спіцина Г. О.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА ТА ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА	
ВІДСТУПУ ДЕРЖАВИ ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	6
1.1. Поняття та сутність відступу держави від зобов'язань.....	6
1.2. Надзвичайна ситуація як підстава для обмеження прав і свобод.....	10
1.3. Міжнародно-правове регулювання відступу держави від зобов'язань.....	14
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ВІДСТУПУ ДЕРЖАВИ ВІД	
ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	19
2.1. Національне законодавство щодо надзвичайних ситуацій.....	19
2.2. Вплив відступу від зобов'язань на права людини.....	23
2.3. Практика реалізації відступу в різних країнах.....	16
2.4. Перспективи удосконалення правового регулювання.....	30
ВИСНОВКИ.....	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	39

ВСТУП

Актуальність дослідження. Відступ держави від своїх зобов'язань у надзвичайних ситуаціях набуває особливої значущості в сучасних умовах, особливо це стосується нинішньої ситуації в Україні. Військовий стан, економічна криза, пандемії та екологічні катастрофи ставлять сучасні держави перед необхідністю оперативного реагування, що нерідко вимагає тимчасового обмеження зобов'язань, закріплених у національному та міжнародному праві.

Україна, як держава, що перебуває в процесі реформування та євроінтеграції, стикається з особливими проблемами у цій сфері. Надзвичайні ситуації, пов'язані з війною, економічними труднощами та глобальними кризами, ставлять під питання баланс між дотриманням міжнародних стандартів, захистом прав людини та забезпеченням національної безпеки. Тому актуальність пов'язана необхідністю дослідження правових, економічних і соціальних моментів відступу від державних зобов'язань у контексті кризових явищ.

Доцільність роботи також підтверджується необхідністю визначення оптимального балансу між забезпеченням національної безпеки, дотриманням міжнародних норм і захистом прав громадян у надзвичайних обставинах. Недостатнє врегулювання цих питань може призвести до посилення соціальної напруги, втрати довіри до державних інститутів та негативного іміджу країни на міжнародній арені.

Дослідження цієї проблематики є необхідним для розуміння, як держава може забезпечувати стабільність і виконувати свої функції, не порушуючи фундаментальних прав та інтересів громадян, а також привертає увагу міжнародної спільноти, оскільки відступ від зобов'язань може впливати на взаємодію держав із міжнародними організаціями та партнерами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано в контексті наукових досліджень відповідно до Стратегія розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 рр. (затверджено Постановою загальних борів НАПрН України від 26.03.21 р. від 12-21), тематики науково-дослідної роботи кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права Херсонського державного університету «Теоретичні та практичні проблеми розвитку окремих галузей права» (номер державної реєстрації – 0124U002381). Тему кваліфікаційної роботи затверджено Вченою радою Херсонського державного університету (наказ № 43 від 14.05.2025 р.).

Зазначена тематика привертала увагу таких науковців: Жебровська К. А., Христова Г. О., Усманов Ю. І., Булавина С. Є., Гороть А. М., Грушко М. В., Музика В. В., Федорова Т. С., Владишевська В. В. та багатьох інших.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини в сфері виконання державами зобов'язань.

Предметом дослідження є відступ держави від своїх зобов'язань у надзвичайних ситуаціях.

Метою роботи є комплексний аналіз особливостей відступу держави від своїх зобов'язань під час надзвичайних ситуацій, визначення впливу цього процесу на різні сфери суспільного життя.

Для досягнення поставленої мети в роботі вирішувалися такі **завдання:**

- 1) розглянути поняття та сутність відступу держави від зобов'язань;
- 2) визначити надзвичайну ситуацію як підставу для обмеження прав і свобод;
- 3) надати міжнародно-правове регулювання відступу держави від зобов'язань;

- 4) виокремити національне законодавство щодо надзвичайних ситуацій
- 5) зазначити вплив відступу від зобов'язань на права людини;
- 6) проаналізувати практику реалізації відступу в різних країнах;
- 7) розглянути перспективи удосконалення правового регулювання.

Практична значущість дослідження полягає у розробці рекомендацій для вдосконалення нормативно-правового регулювання, забезпечення балансу між національною безпекою та правами людини, а також у можливості застосування результатів роботи органами державної влади, юристами-практиками, міжнародними організаціями та у навчальному процесі для підготовки фахівців у сфері права й державного управління.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених цілей використовувалися наступні методи: аналіз літературних джерел та нормативно-правових актів дозволив дослідити наукові підходи до тематики, міжнародні угоди та внутрішнє законодавство; порівняльно-правовий метод застосовувався для аналізу міжнародного досвіду, виявлення подібностей і відмінностей у підходах різних країн; системний підхід допоміг розглянути проблему як багатовимірне явище, що охоплює правові, економічні та соціальні аспекти; юридичний моделюючий метод забезпечив розробку правових механізмів, що мінімізують ризики порушення прав людини.

Структура роботи: вступ, два розділи, висновки та список використаних джерел (30 найменувань). Загальний обсяг роботи – 43 сторінки, з яких 38 сторінок становить основний текст.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНА ТА ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДСТУПУ ДЕРЖАВИ ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

1.1. Поняття та сутність відступу держави від зобов'язань

Відступ держави від зобов'язань є складним правовим явищем, яке обумовлене специфічними обставинами, що виникають у внутрішньодержавній або міжнародній сферах. Це поняття використовується для опису ситуацій, коли держава тимчасово припиняє або змінює виконання своїх зобов'язань через обставини, які унеможливають їх виконання в повному обсязі або у встановлені терміни.

У Конституції України закріплено, що в умовах надзвичайного або воєнного стану держава має право обмежувати окремі права і свободи громадян. Це положення міститься в статті 64 Основного Закону, яка встановлює винятки з конституційних гарантій прав і свобод людини [1]. Однак варто наголосити, що такі обмеження не можуть бути довільними або безконтрольними. Вони повинні бути чітко обґрунтованими, необхідними і пропорційними загрозі, яка спричинила запровадження надзвичайного чи воєнного стану. Крім того, Україна, як держава-учасниця ряду міжнародних договорів з прав людини (зокрема, Європейської конвенції з прав людини), зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав людини навіть у період кризи. Тобто, будь-які обмеження мають відповідати принципу законності, бути встановленими законом і не суперечити основним міжнародним зобов'язанням держави. Зокрема, певні права, такі як право на життя, заборона катувань, рабства чи дискримінації, не можуть бути обмежені за жодних обставин – ці положення мають абсолютний характер.

Тож з огляду на принцип верховенства права, що також закріплений у Конституції як один із основоположних конституційних принципів, держава зобов'язана забезпечити баланс між безпекою суспільства та збереженням основоположних прав і свобод особи. Обмеження не повинні перетворюватися на інструмент політичного переслідування або засіб тиску на опозицію чи громадянське суспільство. Такий підхід узгоджується також із практикою Європейського суду з прав людини, який неодноразово підкреслював необхідність дотримання принципу пропорційності під час обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану. Отже, положення цієї статті не тільки визначає можливість обмеження прав під час надзвичайних обставин, але й встановлює чіткі межі, за якими держава повинна діяти, аби не порушити фундаментальні принципи демократичного правопорядку та міжнародного права.

Міжнародне право прав людини ґрунтується на двох фундаментальних цінностях – людській гідності та рівності, що передбачає відсутність дискримінації. Ці принципи не є лише декларативними – вони лежать в основі всього міжнародного правового порядку у сфері захисту прав людини. Вони прямо проголошуються у першому абзаці преамбули Загальної декларації прав людини 1948 року, а також закріплені в низці основоположних міжнародних договорів, зокрема в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Цінності гідності та рівності мають універсальний і невідчужуваний характер, тобто вони зберігають свою чинність навіть в умовах криз, збройних конфліктів чи надзвичайних ситуацій. Саме тому у міжнародному праві закріплено низку «непорушних» прав (*non-derogable rights*), які не можуть бути обмежені навіть під час надзвичайного стану. До таких прав, наприклад, належать право на життя, свободу від катувань, рабства та заборону зворотної дії кримінального закону. Згідно з доктринальними

підходами, навіть у випадках, коли держави мають право тимчасово відступити від своїх зобов'язань за міжнародними договорами (derogation), такі відступи повинні здійснюватися у чітко визначених межах. Вони мають бути обумовлені реальними надзвичайними обставинами, що загрожують життю нації. Також, заходи, які вживаються, повинні бути строго необхідними, пропорційними загрозі та не дискримінаційними. Як зазначає Віденська конвенція про право міжнародних договорів (1969), усі дії держави мають відповідати «об'єкту і цілі договору» (ст. 31), тобто не підривати саму суть міжнародного зобов'язання та не перетворювати тимчасовий відступ на постійну норму [2, с. 42].

Таким чином, міжнародно-правова доктрина вимагає від держав не лише формального дотримання процедур derogation, а й змістовної відповідності цих заходів цінностям, що лежать в основі міжнародної системи захисту прав людини.

Варто зазначити, що будь-який відступ уже викликає питання щодо можливого порушення об'єкту та цілей договору, що, у свою чергу, може завдати шкоди його ціннісним орієнтирам. Однак ключовим завданням у таких випадках є не лише запобігання потенційним порушенням, але й мінімізація шкоди основним правам людини. У ціннісному вимірі відступ держави від зобов'язань у сфері прав людини означає тимчасове обмеження реалізації певних прав. Проте такі обмеження не повинні порушувати сутності цих прав, що прямо вказано, зокрема, у Сиракузьких принципах щодо обмежень і дерогацій положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Причини відступу держави від зобов'язань є різними, зокрема політичні зміни, такі як зміна уряду або нестабільність, що спричиняє необхідність перегляду або скасування міжнародних угод; економічні фактори, зокрема фінансові труднощі або кризи, які ускладнюють виконання фінансових зобов'язань або вимагають

їх коригування; правові фактори, коли зміни в національному законодавстві чи Конституції обмежують виконання зобов'язань через їх суперечність основним принципам права країни; а також форс-мажорні обставини, такі як природні катастрофи або війни, які роблять виконання зобов'язань неможливим [3].

Дерогація – це правовий термін, що позначає відступ від загальних норм або правил. Вона може застосовуватися у різних сферах права, таких як міжнародне право, національне право, або в контексті конкретних правових систем. Зазвичай дерогація дозволяє тимчасово або частково зупинити дію певних правових норм за певних умов, таких як надзвичайний стан або специфічні обставини. У міжнародному праві дерогація часто пов'язана з обмеженням прав людини, коли держава може тимчасово призупинити виконання певних зобов'язань за міжнародними договорами (наприклад, у разі надзвичайного стану чи воєнного конфлікту), якщо це дозволяють умови самого договору. У національному праві дерогація може бути дозволена законодавством для врегулювання певних ситуацій, коли необхідно порушити певні норми через національні інтереси або ситуації, що вимагають негайних заходів. Відступ держави від зобов'язань проявляється у різних формах: призупинення зобов'язань, яке передбачає тимчасове припинення виконання зобов'язань на обмежений період, зазвичай через зміни в зовнішньополітичній ситуації або форс-мажорні обставини; тимчасова відмова від зобов'язань, коли держава припиняє виконання зобов'язань на певний термін, після чого вони можуть бути поновлені або переглянуті; та повна відмова від зобов'язань, що є найрадикальнішою формою, коли держава повністю виходить з угоди чи договору або анулює свої зобов'язання з юридичних або політичних причин [4, с. 119-120].

Окрім того, держава зобов'язана повідомляти відповідні міжнародні органи про відступ і його підстави. Наприклад, у разі відступу

від зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини, держава повинна надати Раді Європи відповідне повідомлення із зазначенням причин і строків.

Відступ держави від зобов'язань є складним і багатогранним процесом, що має не лише юридичні, але й політичні та економічні наслідки. Цей процес регулюється як на національному, так і на міжнародному рівнях, що вимагає від держави дотримання певних процедур і умов для мінімізації негативних наслідків. Таким чином, відступ держави від зобов'язань є винятковим правовим інструментом, який використовується лише у разі настання надзвичайних обставин. Він спрямований на захист життєво важливих інтересів держави та суспільства, але підлягає суворому правовому контролю.

1.2. Надзвичайна ситуація як підстава для обмеження прав і свобод

Надзвичайна ситуація є однією з правових підстав, яка дозволяє державі тимчасово обмежувати права і свободи громадян з метою забезпечення національної безпеки, громадського порядку або захисту життя та здоров'я населення. Такі обмеження мають чіткі межі, регулюються як національним законодавством, так і міжнародно-правовими актами, та застосовуються виключно в умовах, коли інші заходи є неефективними.

Надзвичайна ситуація визначається як подія чи обставина, що створює реальну загрозу життєво важливим інтересам суспільства, держави або окремих осіб і вимагає негайного реагування. Відповідно до законодавства України, надзвичайні ситуації можуть бути (ст. 4):

1. природного характеру (землетруси, повені, епідемії);
2. техногенного характеру (аварії, катастрофи);

3. соціального або військового характеру (масові заворушення, збройний конфлікт, терористичні акти) [5].

Запровадження надзвичайного стану дозволяє державі обмежувати певні права та свободи громадян, проте такі обмеження мають відповідати принципам законності, пропорційності та тимчасовості. До прав, які можуть бути обмежені, належать (ст. 18):

- свобода пересування;
 - право на проведення зборів, мітингів;
 - право на доступ до інформації;
 - економічні права (наприклад, обмеження діяльності бізнесу)
- [5].

Водночас існує перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть у надзвичайних умовах. Це, зокрема, право на життя, заборона катувань, право на свободу від дискримінації та інші невідчужувані права.

У статті 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права термін "надзвичайний стан" визначається як ситуація, за якої існує загроза життю нації [6]. Водночас, відповідно до статті 15 Європейської конвенції з прав людини, "надзвичайна ситуація" включає стан війни або іншу суспільну небезпеку, що ставить під загрозу життя нації. Суд не дає чіткого визначення терміну "війна", оскільки будь-які значні прояви насильства або заворушення, які наближаються до війни, можуть бути охоплені поняттям "суспільна небезпека, що загрожує життю нації", зазначеним у цій статті [7].

Відповідно до законодавства про права людини, держави зобов'язані реагувати на пандемії, епідемії та надзвичайні ситуації. Міжнародні правові акти дозволяють обмежувати деякі неабсолютні права з метою захисту громадського здоров'я. Якщо ж ці обмеження виявляються недостатніми через винятковий характер ситуації, держави можуть вдатися до дерогації. Проте, незалежно від обраного підходу –

обмеження чи дерогації – критично важливо, щоб вжиті заходи залишалися строго необхідними для подолання пандемії та не призводили до постійного обмеження прав людини. Однак, характеристикою таких обмежень є тимчасовий характер і наявність контролю з боку парламенту або судових органів, щоб запобігти зловживанням владою та порушенню основних прав людини. Однак, навіть у надзвичайних ситуаціях, обмеження прав і свобод не повинні виходити за межі, встановлені міжнародними нормами, зокрема Європейською конвенцією з прав людини. Всі заходи, що вводяться під час надзвичайних ситуацій, мають бути необхідними та пропорційними до реальної загрози, яку вони мають подолати [8, с. 54].

В умовах воєнного стану держава отримує можливість тимчасово обмежувати окремі права громадян, що обумовлено необхідністю забезпечення національної безпеки, оборони країни та захисту громадського порядку. При цьому, як зазначають Скрябін О.М. та Куракін О.М., такі обмеження повинні мати чітке нормативне підґрунтя, бути визначеними законом та відповідати міжнародним стандартам у сфері прав людини [9, с. 110]. Це означає, що навіть в умовах загрози державному суверенітету не допускається свавільне втручання у сферу прав і свобод, а всі дії влади мають бути легітимними, пропорційними та необхідними.

Подібним чином, під час пандемії COVID-19 держава також змушена була вдатися до обмеження певних прав, зокрема свободи пересування, зібрань, а іноді – й права на працю. У цьому контексті Дзюбенко О.Л. підкреслює, що правове регулювання таких обмежень в Україні має відповідати принципам правової визначеності та юридичної передбачуваності [10, с. 60]. Іншими словами, громадяни повинні чітко розуміти, які саме обмеження вводяться, з якою метою та на який строк, а також мати доступ до правових механізмів захисту своїх прав.

Особливу увагу привертає також практика Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях підкреслює, що обмеження прав у період пандемії мають бути обґрунтованими, необхідними в демократичному суспільстві та відповідати принципу пропорційності. Наливайко Л. та Лебедева Ю. акцентують увагу на тому, що держава не повинна перевищувати межі, визначені міжнародним правом, навіть у кризових умовах. Будь-яке втручання в права людини має бути виправданим конкретними обставинами, які демонструють реальну необхідність такого обмеження [11, с. 45].

У цьому контексті доречно звернутися й до зарубіжного досвіду, який аналізують Буханевич О.М., Кузніченко С.О. та Мерник А.М. Дослідники розглядають підходи до конституційно-правового регулювання прав людини в надзвичайних ситуаціях у різних країнах, виявляючи як спільні риси, так і унікальні національні особливості [12, с. 59]. Їхні висновки дозволяють окреслити перспективні напрямки для вдосконалення українського законодавства з урахуванням міжнародних практик. Це особливо потрібно для забезпечення балансу між потребами державної безпеки та захистом основоположних прав людини навіть у періоди серйозних викликів.

Досвід України та інших держав свідчить про необхідність чіткого законодавчого врегулювання таких обмежень, їх пропорційності та відповідності міжнародним стандартам. Обмеження прав і свобод під час надзвичайної ситуації повинні бути об'єктом суворого контролю з боку державних і міжнародних інституцій. Це необхідно для уникнення зловживань та забезпечення того, що введені заходи дійсно спрямовані на захист суспільних інтересів, а не на придушення демократичних процесів.

Таким чином, надзвичайна ситуація є об'єктивною підставою для тимчасового обмеження прав і свобод. Однак такі обмеження мають

суворо відповідати принципам законності, пропорційності, необхідності та відповідати міжнародним стандартам у сфері прав людини.

1.3. Міжнародно-правове регулювання відступу держави від зобов'язань

Міжнародно-правове регулювання відступу держави від зобов'язань спрямоване на встановлення чітких рамок, які визначають умови, порядок та межі такого відступу. Відповідно до норм міжнародного права, відступ держави від своїх зобов'язань допускається лише у виняткових випадках, коли виникає загроза, що ставить під сумнів існування держави або стабільність міжнародного порядку.

Події останніх років, зокрема збройні конфлікти, агресивні дії окремих держав, численні порушення прав людини та зневага до міжнародних норм, гостро висвітлюють проблему дотримання верховенства права на міжнародному рівні. Верховенство права є ключовим принципом, що забезпечує стабільність міжнародного правопорядку, рівність усіх учасників міжнародних відносин та ефективний захист прав людини навіть у періоди воєнних дій. Однак системна відсутність належного реагування на серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (МГП) з боку міжнародних організацій або окремих держав сприяє формуванню атмосфери безкарності. Це, своєю чергою, послаблює авторитет міжнародного права, стимулює нові правопорушення і підірвує довіру до міжнародних інституцій. Особливо гостро постає питання притягнення до відповідальності осіб, винних у воєнних злочинах, злочинах проти людяності та геноциді. Ігнорування принципу індивідуальної відповідальності за міжнародні злочини призводить до ситуацій, коли

порушники залишаються безкарними, прикриваючись політичними або національними інтересами [13, с. 94].

Проте міжнародне право чітко фіксує, що посадові особи, навіть високого рангу, не можуть мати імунітету у випадках скоєння міжнародних злочинів. Це положення є важливою частиною боротьби проти культури безкарності, що проявляється в багатьох сучасних конфліктах. Водночас, міжнародні механізми правосуддя, такі як Міжнародний кримінальний суд (МКС) або спеціальні трибунали, мають обмежену юрисдикцію та часто залежать від політичної волі окремих держав. Через це лише частина порушень МГП отримує належну правову оцінку. Така вибірковість у застосуванні норм міжнародного права ставить під сумнів ефективність глобальної системи захисту прав людини і потребує ґрунтовного реформування процедур міжнародного правосуддя.

Тож, дотримання міжнародного гуманітарного права є не лише етичним імперативом, але й умовою для збереження стабільності та справедливості у світі. Лише за умови невідворотності відповідальності та ефективного правового реагування на порушення можна забезпечити справжню повагу до прав людини навіть у найскладніших обставинах.

Отже, забезпечення поваги до міжнародного гуманітарного права є ключовим завданням для міжнародної спільноти, оскільки порушення цих норм веде до безкарності та дестабілізації міжнародного правопорядку. Відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права несе не тільки держава, але й усі її органи влади та особи під її контролем. Така система відповідальності допомагає забезпечити виконання норм міжнародного права, хоча міжнародні процедури застосовуються лише у виняткових випадках і доповнюють національні механізми. Це важливий крок до зміцнення міжнародної безпеки та правопорядку.

Відступ держав від міжнародних зобов'язань у сфері прав людини є винятковим заходом, що допускається лише за наявності надзвичайних обставин. У цьому контексті ключовими документами, що регламентують подібні дії, виступають Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [6], Європейська конвенція з прав людини [7] та Американська конвенція з прав людини [14]. Ці акти встановлюють чіткі механізми, умови та обмеження для тимчасового обмеження зобов'язань держав з метою захисту основних прав людини навіть у кризових ситуаціях.

Згідно зі статтею 4 МПГПП [6], держава може тимчасово відступити від зобов'язань лише за умови проголошення надзвичайного стану, який становить реальну загрозу життю нації. При цьому застосовувані заходи мають бути не лише необхідними, а й пропорційними до рівня загрози. Надзвичайно важливою умовою є офіційне повідомлення про такі заходи Генерального секретаря ООН.

Стаття 15 ЄКПЛ [7] містить подібні положення, але надає особливої ваги збереженню ядра прав людини, які не підлягають обмеженню навіть у надзвичайних ситуаціях. Зокрема, це право на життя (ст. 2), заборона катувань (ст. 3), заборона рабства (ст. 4) та принцип законності покарання (ст. 7).

Американська конвенція з прав людини [14], в свою чергу, деталізує умови відступу, акцентуючи не лише на законності та необхідності заходів, але й на обов'язку держави повідомляти міжамериканські правозахисні органи, зокрема Міжамериканську комісію з прав людини.

Таким чином, міжнародні договори встановлюють чіткі правові рамки для відступу від зобов'язань, спрямовані на забезпечення балансу між необхідністю реагування на надзвичайні ситуації та збереженням основоположних прав людини. Дотримання цих норм є запорукою

легітимності дій держави у кризових умовах та зміцнення довіри до міжнародної системи захисту прав людини.

В умовах воєнного часу, навіть за обмеження юрисдикції через фактичні обставини, держава зобов'язана використовувати всі доступні юридичні та дипломатичні інструменти щодо іноземних держав і міжнародних організацій для забезпечення прав і свобод згідно з положеннями Конвенції.

До основних обов'язків держави під час збройного конфлікту належать:

1. захист осіб від наслідків військових дій;
2. відповідальність за безпеку людей, включаючи планування операцій, запобігання насильницьким зникненням і їх розслідування, а також попередження про наближення ворожих сил;
3. заходи для захисту окремих осіб як від повстанців, так і від незаконних воєнізованих формувань, включно з попередженням про прибуття озброєних сил [15].

Міжнародна судова практика визначила ключові умови для ефективного розслідування випадків обмеження права на життя: держава повинна самотійно ініціювати розслідування смерті, а не чекати заяви від сім'ї загиблого; особи, які проводять розслідування, мають бути незалежними як інституційно, так і практично, із створенням механізму для розгляду скарг на дії судів, поліції та військових. Це зобов'язання стосується не гарантії результату, а ефективного застосування внутрішнього законодавства, яке захищає право на життя, особливо у випадках, пов'язаних з державними агентами чи органами. Уніфікація прав людини та забезпечення їх безумовного захисту є пріоритетом для правового суспільства та цивілізованої спільноти, де стандарти, закріплені в європейських конвенціях та рішеннях Європейського суду,

становлять основу захисту прав людини для всіх країн-учасниць Ради Європи [16].

Забезпечення дотримання міжнародного гуманітарного права та прав людини у кризових ситуаціях є критично важливим, оскільки порушення цих норм може призвести до безкарності та дестабілізації міжнародного правопорядку. Міжнародні механізми надають державам можливість відступати від зобов'язань, за умови, що це не порушує основних прав осіб і що заходи є необхідними та пропорційними. Крім того, держави зобов'язані проводити ефективні розслідування порушень прав людини під час збройних конфліктів та забезпечувати відповідальність за порушення законів війни, незалежно від того, чи йдеться про органи влади, чи інші особи, підконтрольні державі. Уніфікація прав людини та їх безумовний захист є пріоритетом міжнародної спільноти, що відображено в стандартах, закріплених міжнародними договорами та судовими рішеннями.

Таким чином, міжнародно-правове регулювання відступу держави від зобов'язань відіграє ключову роль у забезпеченні балансу між захистом суверенітету держави та дотриманням основоположних прав людини. Воно гарантує, що навіть у кризових умовах держава діятиме у межах правових норм, забезпечуючи як власну безпеку, так і повагу до міжнародних стандартів.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ВІДСТУПУ ДЕРЖАВИ ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

2.1. Національне законодавство щодо надзвичайних ситуацій

В Україні національне законодавство щодо надзвичайних ситуацій регулюється низкою нормативно-правових актів, які визначають порядок реагування на надзвичайні ситуації, організацію цивільного захисту та забезпечення безпеки населення.

Стратегічний напрямок України щодо інтеграції в Європейський Союз, з урахуванням нових викликів та загроз, що виникають перед країною, вимагає не лише вдосконалення чинних механізмів, але й глибокого переосмислення пріоритетів у сфері національної безпеки та сталого розвитку. Євроінтеграція передбачає не тільки адаптацію законодавства та інституцій до європейських стандартів, а й здатність ефективно реагувати на складні транснаціональні виклики, серед яких надзвичайні ситуації природного, техногенного та біологічного характеру займають дедалі вагомніше місце. Зі збільшенням цивілізаційного навантаження на навколишнє середовище, пов'язаного з інтенсивним промисловим виробництвом, урбанізацією, змінами клімату та безвідповідальним використанням природних ресурсів, масштаби та частота природних катастроф і техногенних аварій суттєво зростають. Наслідки таких подій мають не лише локальний, але й регіональний та глобальний вимір. Це особливо актуально для України, яка, перебуваючи на перетині важливих геополітичних та економічних шляхів, часто стає зоною підвищеного ризику. До того ж, повномасштабна війна з боку Російської Федерації спричинила масштабні техногенні загрози (наприклад, ризики, пов'язані з ядерними об'єктами, екологічним забрудненням, руйнуванням інфраструктури), які мають довгостроковий вплив як на Україну, так і на сусідні держави [17, с. 66].

У контексті глобалізаційних процесів та зростаючої взаємозалежності країн, навіть внутрішні катастрофи здатні

спровокувати міжнародні кризи – через міграційні потоки, збої в економіці або поширення небезпечних хвороб. Відтак, забезпечення ефективної системи управління ризиками надзвичайних ситуацій є не лише елементом внутрішньої політики держави, а й критерієм її відповідності європейським стандартам безпеки.

Тому на сьогодні розробка та впровадження ефективних заходів запобігання надзвичайним ситуаціям, моніторинг ризиків, підвищення рівня готовності органів державної влади, координація з міжнародними партнерами та постійне оновлення нормативно-правової бази – усе це є однією з провідних функцій держави в системі забезпечення національної безпеки. Такі кроки не лише зміцнюють внутрішню стабільність, але й сприяють поглибленню інтеграційних процесів із ЄС, де питання екологічної та техногенної безпеки традиційно посідають важливе місце в політичному порядку денному.

Кодекс цивільного захисту України є основним нормативно-правовим актом, що регулює діяльність у сфері цивільного захисту. Він визначає правові, організаційні та економічні засади цивільного захисту, права та обов'язки органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, а також громадян у разі виникнення надзвичайних ситуацій (ст. 1). Також він містить детальне регулювання питань цивільного захисту, включаючи організацію та функціонування системи цивільного захисту, порядок реагування на надзвичайні ситуації, а також права та обов'язки громадян та органів влади [18].

Кодекс також встановлює порядок реалізації превентивних заходів, правила сповіщення та евакуації, механізми ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та заходи щодо відновлення. У ньому чітко прописано відповідальність за порушення норм цивільного захисту, що формує правове підґрунтя для забезпечення належної дисципліни в

умовах надзвичайних обставин. Особливої актуальності ці норми набули у зв'язку з війною в Україні, адже саме система цивільного захисту стала однією з ключових ланок у протидії техногенним катастрофам, викликаним бойовими діями, атакою на критичну інфраструктуру, мінуванням територій та загрозами для атомних об'єктів. В умовах інтеграції до ЄС важливо, що Кодекс узгоджується з основними принципами Європейського Союзу в галузі цивільного захисту, такими як міжвідомча координація, прозорість, інтегрований підхід до управління ризиками та участь громадськості. Таким чином, Кодекс цивільного захисту України виступає не лише інструментом внутрішньодержавного регулювання, а й важливою складовою інтеграції України до загальноєвропейської безпекової та гуманітарної політики, підвищуючи її спроможність до ефективного реагування в умовах як національних, так і міжнародних викликів

Наступним актом є Наказ Міністерства внутрішніх справ України "Про затвердження Правил техногенної безпеки", що регулює правові, організаційні та економічні засади забезпечення техногенної та екологічної безпеки, включаючи запобігання та реагування на техногенні та екологічні надзвичайні ситуації [19].

Правила техногенної безпеки мають міжгалузевий характер і стосуються широкого спектра об'єктів – від промислових підприємств і транспортної інфраструктури до об'єктів житлово-комунального господарства. Вони встановлюють чіткі вимоги до експлуатації потенційно небезпечних об'єктів, інженерного захисту територій, систем раннього виявлення загроз, моніторингу довкілля та організації технічного нагляду.

Особливу увагу в документі приділено механізмам планування та координації дій суб'єктів господарювання, органів влади та аварійно-рятувальних служб у разі виникнення небезпечної ситуації. Це включає

вимоги до розробки планів локалізації аварій, навчання персоналу, інформування населення та впровадження систем автоматичного контролю ризиків.

У світлі євроінтеграційних прагнень України, виконання положень цього наказу має ключове значення для гармонізації національного законодавства з директивами ЄС у сфері техногенної та екологічної безпеки, зокрема в контексті Угоди про асоціацію. Адаптація відповідних норм дозволяє Україні наблизитися до європейської моделі управління ризиками, що ґрунтується на принципах превентивності, прозорості та міжвідомчої взаємодії.

Проте існують також Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, які конкретизують положення законів та визначають порядок реагування на надзвичайні ситуації, організацію цивільного захисту та інші аспекти діяльності в цій сфері, а також інші локальні нормативні акти підприємств та організацій, які розробляють власні локальні нормативні акти, які регулюють порядок дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, включаючи плани евакуації, інструкції з безпеки та інші документи.

Загалом, національне законодавство України щодо надзвичайних ситуацій спрямоване на забезпечення безпеки населення, запобігання надзвичайним ситуаціям та ефективне реагування на них у разі виникнення.

2.2. Вплив відступу від зобов'язань на права людини

Відступ можливий лише під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації. При цьому держава повинна дотримуватися принципу пропорційності, обмежуючи відступ лише тими

правами, які необхідні для ефективного реагування на кризу. Незважаючи на можливість відступу, існують права, від яких держава не може відступати навіть під час надзвичайної ситуації. До таких прав належать:

- право на життя (стаття 2);
- заборона катування та нелюдського поводження (стаття 3);
- заборона рабства та примусової праці (стаття 4);
- право на справедливий суд (стаття 6);
- право на ефективний засіб правового захисту (стаття 13) [7].

Отже, ці обмеження забезпечують мінімальний рівень захисту прав людини, навіть у найскладніших умовах.

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, в Україні було введено воєнний стан, що дало змогу тимчасово призупинити виконання окремих зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини. Зокрема, були обмежені права, пов'язані з свободою та особистою недоторканністю, правом на повагу до приватного та сімейного життя, а також правом на свободу думки, совісті та релігії. Проте Україна залишилася зобов'язана виконувати права, від яких не можна відмовлятися, зокрема право на життя, заборону катувань та нелюдського поводження, заборону рабства та примусової праці тощо.

Відступ від зобов'язань щодо прав людини та законне обмеження прав є двома різними правовими механізмами, які мають різне призначення, підстави для застосування, а також юридичні наслідки.

Законне обмеження прав – це передбачене законодавством звуження можливості реалізації певних прав або свобод. Такі обмеження є частиною нормального правопорядку і діють постійно в рамках загального регулювання прав людини. Вони не мають надзвичайного характеру і, як правило, стосуються забезпечення публічного порядку, охорони здоров'я, моралі, національної безпеки чи прав інших осіб.

Наприклад, свобода слова може бути обмежена законом з метою захисту від наклепу або мови ворожнечі. Такі обмеження мають бути пропорційними, обґрунтованими та необхідними у демократичному суспільстві. Їх застосування контролюється судами та іншими правозахисними механізмами. Відступ від прав людини, своєю чергою, застосовується виключно у виняткових обставинах – у разі надзвичайної ситуації, яка загрожує існуванню нації (наприклад, війна, збройний конфлікт, катастрофа тощо). Його юридична природа відмінна від звичайних обмежень. Відступ дозволяє державі тимчасово відхилитися від виконання окремих міжнародних зобов'язань щодо прав людини, але лише у межах, необхідних для подолання надзвичайної ситуації. Цей механізм передбачений, наприклад, у статті 4 МПГПП та статті 15 ЄКПЛ [20, с. 55].

Таким чином, хоча обидва механізми – як відступ, так і обмеження – передбачають зменшення обсягу реалізації окремих прав, вони мають суттєво різне правове підґрунтя, мету, часові рамки та умови застосування. Це розрізнення є критичним для правозастосовної практики, оскільки дозволяє зберегти баланс між забезпеченням безпеки та дотриманням фундаментальних прав людини навіть у кризових умовах.

Наприклад, відносини між окупавальною державою та цивільним населенням окупованої країни менш піддані впливу триваючого конфлікту, тому визначаються нормами, що зазвичай діють у мирний час. Цей аспект військової окупації перетинається з доктриною прав людини, оскільки обидва правові режими мають спільну мету – захист гідності людини. Таким чином, ці режими теоретично можуть бути сумісними і координованими для більш ефективного захисту прав населення в умовах окупації. Однак потрібно з'ясувати межі такої сумісності, враховуючи специфіку кожного з цих режимів [21, с. 235].

У практиці міжнародних судів спостерігається тенденція до інтегративного підходу, коли МГП і МППЛ аналізуються не ізольовано, а як взаємопов'язані правові режими. Наприклад, ЄСПЛ у справі *Al-Skeini v. United Kingdom* визнав, що юрисдикція держави за Конвенцією може поширюватися на окуповану територію, а отже, держава несе відповідальність за дотримання прав людини на цій території [22]. Тобто, навіть за відсутності формального суверенітету, на державу покладається обов'язок гарантувати права, передбачені Конвенцією, що посилює вимоги до дотримання міжнародних стандартів прав людини у зонах конфлікту або під час військової окупації.

Відступ від зобов'язань може вплинути на реалізацію певних прав людини, обмежуючи їх у межах, необхідних для забезпечення національної безпеки та громадського порядку. Однак такі обмеження повинні бути тимчасовими, пропорційними та не порушувати основоположні права, від яких не можна відступати. Держави, які здійснюють відступ від зобов'язань, зобов'язані інформувати Генерального секретаря Ради Європи про вжиті заходи та їх тривалість.

В умовах воєнного стану виникає проблема забезпечення основних прав людини, визначених Конвенцією, оскільки система не була повністю готова до нинішніх випробувань. Проте держава через своїх уповноважених осіб повинна прагнути до підтримання верховенства права, особливо в галузі кримінальної юстиції. Тому, на нашу думку, прокурор та слідчий, приймаючи рішення та складаючи процесуальні документи, повинні враховувати критерії ЄСПЛ, щоб визначити, чи можна здійснити певну процесуальну дію без порушення прав та свобод осіб. Такий підхід значно покращить рівень законності досудового розслідування та право на справедливий суд в умовах воєнного стану [23, с. 589].

Відступ від зобов'язань може мати значний вплив на реалізацію та захист прав людини. З одного боку, це дозволяє державі ефективніше реагувати на надзвичайні ситуації, з іншого – створює ризики для зловживань та порушень прав громадян. Тому важливо, щоб такі відступи були тимчасовими, пропорційними та підлягали контролю з боку міжнародних організацій та громадянського суспільства. У дисертації Є.Є. Борисова детально аналізуються міжнародно-правові механізми та наслідки таких відступів [24, с. 16].

Таким чином, відступ від зобов'язань щодо прав людини під час надзвичайних ситуацій є складним балансом між необхідністю забезпечення національної безпеки та дотриманням основоположних прав людини. Варто, щоб такі відступи були обґрунтованими, тимчасовими та не порушували фундаментальні права, від яких не можна відступати.

2.3. Практика реалізації відступу в різних країнах

У надзвичайних ситуаціях, таких як війна або інші загрози, держави можуть тимчасово призупиняти виконання зобов'язань щодо прав людини, якщо це не суперечить міжнародним зобов'язанням.

Система надзвичайного управління в Німеччині базується на організаційній інфраструктурі подвійного призначення – це означає, що інституції, які функціонують у звичайних умовах, можуть швидко переорієнтовуватись на реагування в умовах надзвичайної ситуації. Такий підхід дозволяє забезпечити оперативність, ефективність використання ресурсів та мінімізувати час реагування. Координацію системи здійснює Федеральне Міністерство внутрішніх справ, яке відповідає за стратегічне планування, законодавче регулювання та забезпечення взаємодії між федеральними землями, місцевими органами

влади, спеціалізованими службами (поліція, пожежна охорона, медичні служби, технічна допомога) та громадськістю. У рамках міністерства функціонує Федеральне управління цивільного захисту і допомоги при катастрофах (ВВК), яке займається розробкою загальнонаціональних планів, проведенням навчань, інформаційною кампанією та дослідницькою діяльністю [25, с. 408].

Однією з основних переваг німецької системи є її децентралізований характер. Федеративна структура дозволяє кожній землі мати власні оперативні сили та інструменти реагування, водночас дотримуючись єдиних стандартів, затверджених на федеральному рівні. Це сприяє високій гнучкості та здатності швидко адаптуватися до специфіки регіональних ризиків – наприклад, повеней, лісових пожеж або техногенних катастроф

Крім того, Німеччина активно використовує технології прогнозування, раннього попередження та цифрового моніторингу, що значно підвищує ефективність системи запобігання та реагування. Важливу роль також відіграє система підготовки населення, яка включає регулярні інформаційні кампанії, практичні тренування та інтеграцію питань безпеки у шкільну освіту.

У різних європейських країнах функції зменшення ризиків та реагування на надзвичайні ситуації реалізуються через різноманітні організаційні структури, які відображають національні особливості державного устрою, історичні традиції та рівень розвитку інституцій.

У Швеції ці функції виконує Шведське цивільне агентство з надзвичайних ситуацій (MSB). Цей орган відповідає за запобігання, готовність і реагування на різні типи надзвичайних ситуацій. Агентство працює в тісній координації з муніципалітетами, які згідно із законодавством несуть основну відповідальність за місцеве управління ризиками. Основними пріоритетами MSB є захист життя, здоров'я

населення, а також забезпечення функціонування критично важливої інфраструктури – енергопостачання, транспорту, зв'язку тощо. Значну увагу приділяється плануванню неперервності функціонування держави та підвищенню стійкості суспільства в умовах кризи.

У Польщі управління ризиками здійснюється через систему децентралізованого управління, що включає Головну комендатуру державної пожежної охорони, служби порятунку та Цивільну оборону, які функціонують під керівництвом місцевих органів влади. Така структура дозволяє органам місцевого самоврядування оперативно реагувати на надзвичайні ситуації з урахуванням регіональної специфіки. Урядові структури координують діяльність на загальнонаціональному рівні, забезпечуючи нормативну базу, фінансування та міжвідомчу співпрацю.

У Франції система управління ризиками сконцентрована в руках Національного управління цивільного захисту (*Direction générale de la sécurité civile et de la gestion des crises*), яке підпорядковане Міністерству внутрішніх справ. Цей орган відповідає як за планування, так і за оперативне реагування, включаючи мобілізацію пожежно-рятувальних бригад, національної жандармерії та інших спеціалізованих служб. Французька модель поєднує централізоване керівництво з ефективною регіональною присутністю, що дозволяє швидко мобілізувати ресурси на місцях.

В Італії відповідні функції виконує Національна служба цивільного захисту (*Protezione Civile*), яка має високий рівень автономії та координує дії багатьох суб'єктів – від регіональних урядів до волонтерських організацій. Система особливо відзначається своєю гнучкістю, відкритістю до громадського залучення та високим рівнем інтеграції з науковими установами, що дозволяє ефективно прогнозувати природні

загрози (землетруси, виверження вулканів, повені) та координувати дії у разі їх виникнення [17, с. 66].

Аналізуючи досвід Данії, варто зазначити, що в країні відсутній спеціальний державний орган, відповідальний за надзвичайні ситуації та захист населення від наслідків техногенних чи природних катастроф. Проте існує рятувальна служба «Фальк», яка виконує широкий спектр функцій, зокрема пошуково-рятувальну діяльність, пожежну охорону, швидку та невідкладну допомогу. Вона також займається подоланням наслідків надзвичайних ситуацій, запобіганням їх виникненню, наглядом за охороною навколишнього середовища, а також надає охоронні послуги державним установам, іноземним посольствам і банківським структурам. Особливістю цієї служби є її допомога у випадках пожеж на промислових підприємствах та аеропортах, не лише в Данії, але й у ряді інших країн Європи [26, с. 28].

У зв'язку з безпековою ситуацією Ізраїль застосовував відступ від зобов'язань щодо прав людини, зокрема щодо прав палестинців на територіях, що перебувають під його контролем. Це включало обмеження свободи пересування, затримання без судового розгляду та інші заходи безпеки. Європейський суд з прав людини розглянув кілька справ, пов'язаних з цими обмеженнями, і визнав, що деякі з них були непропорційними та порушували права людини.

Інші країни, такі як Франція та Італія, також застосовували відступ від зобов'язань щодо прав людини під час надзвичайних ситуацій, зокрема під час терористичних атак. Ці заходи включали обмеження свободи пересування, посилення контролю за комунікаціями та інші заходи безпеки. Європейський суд з прав людини розглянув кілька справ, пов'язаних з цими обмеженнями, і визнав, що деякі з них були непропорційними та порушували права людини [27].

У надзвичайних ситуаціях, держави мають право тимчасово призупиняти деякі зобов'язання щодо прав людини, за умови, що це не суперечить міжнародним нормам. Більшість країн світу мають спеціалізовані системи управління ризиками, що дозволяють зменшити наслідки таких ситуацій. Приклади ефективних систем зниження ризиків можна побачити в європейських країнах, таких як Німеччина, Швеція, Польща, Франція та Італія, де функціонують органи, що відповідають за планування, реагування та відновлення після надзвичайних ситуацій. Важливим є готовність до швидкого реагування на загрози та захисту життя, здоров'я і критичної інфраструктури.

Таким чином, практика реалізації відступу від зобов'язань щодо прав людини в різних країнах показує, що хоча держави мають право тимчасово обмежувати певні права під час надзвичайних ситуацій, такі обмеження повинні бути пропорційними, необхідними та не порушувати основоположні права людини.

2.4. Перспективи удосконалення правового регулювання

В умовах сучасних викликів, зокрема війни та інших надзвичайних ситуацій, необхідно постійно вдосконалювати правове регулювання для ефективного реагування та забезпечення безпеки населення. Аналіз існуючої нормативно-правової бази та практики її застосування в Україні виявляє низку аспектів, які потребують удосконалення.

Одним із напрямів є приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у сфері цивільного захисту та прав людини. Що означає адаптацію законів та нормативних актів до вимог міжнародних конвенцій та угод, що дозволить підвищити ефективність реагування на надзвичайні ситуації та забезпечити належний рівень захисту прав громадян.

Удосконалення організації взаємодії між різними рівнями органів влади, органами місцевого самоврядування та іншими задіяними структурами є ключовим фактором для ефективного управління надзвичайними ситуаціями та раціонального використання ресурсів. Це передбачає забезпечення безперервної і швидкої комунікації між центральними і місцевими органами влади, що дасть можливість оперативно реагувати на загрози та зменшити час прийняття рішень. Водночас, на місцевому рівні повинна бути можливість не тільки оперативно вживати заходів, а й отримувати необхідну підтримку з боку вищих органів влади, що дозволяє уникнути дублювання дій та створювати єдиний фронт для вирішення проблем. Крім того, важливим є оптимальне використання всіх наявних ресурсів, таких як фінансові, людські та матеріальні. Це вимагає системного підходу до планування, контролю та оперативного розподілу ресурсів залежно від ситуації. Забезпечення ефективного управління цими ресурсами можливе лише за умови належної координації між різними структурами, а також за допомогою сучасних інформаційних технологій, які дозволяють забезпечити швидкий доступ до необхідної інформації та зменшити людські помилки [28, с. 105].

Не менш важливою є стандартизація процедур взаємодії між різними структурами в умовах надзвичайних ситуацій. Чітко визначені протоколи та правила взаємодії дають змогу діяти швидко і ефективно, знижуючи час на прийняття рішень і забезпечуючи злагодженість дій. Крім того, для підвищення ефективності управлінських рішень необхідно забезпечити постійне навчання та підвищення кваліфікації персоналу, що дасть змогу покращити їхню готовність до швидкого реагування у разі надзвичайної ситуації. Гнучкість управлінської системи також є важливим чинником. Надзвичайні ситуації часто не піддаються стандартним сценаріям, тому система повинна мати здатність швидко

адаптуватися до змінюваних умов, а також підтримувати ініціативу на місцевому рівні, де органи влади найкраще обізнані з особливостями ситуації.

Важливим аспектом є також взаємодія з громадськістю. Інформування населення про ризики та забезпечення належної підтримки з боку волонтерів може значно посилити ефективність реагування на надзвичайні ситуації, зменшуючи навантаження на державні структури. В результаті, підвищення ефективності взаємодії між різними рівнями влади дозволить оперативніше реагувати на надзвичайні ситуації, оптимізувати використання ресурсів, покращити координацію та знижувати рівень ризиків для населення.

Впровадження сучасних технологій для моніторингу та прогнозування ризиків виникнення надзвичайних ситуацій є необхідним кроком. Створення інтегрованих інформаційних систем дозволить своєчасно виявляти потенційні загрози та вживати превентивних заходів, що зменшить ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій та їх негативні наслідки.

Забезпечення належного рівня професійної підготовки персоналу, який залучений до реагування на надзвичайні ситуації, є однією з основних складових ефективного управління такими ситуаціями. Освітні програми та тренінги повинні бути регулярними та практичними, орієнтованими на відпрацювання конкретних навичок і знань, які допоможуть персоналу діяти швидко та правильно у найскладніших умовах. Це включає в себе не лише теоретичну підготовку, але й реальні тренування, симуляції ситуацій, що дозволяють кожному учаснику відточити свої навички в умовах, наближених до реальних. Окрім підготовки персоналу, не менш важливим є оснащення рятувальних команд сучасним обладнанням та ресурсами. Інноваційні технології та спеціалізоване устаткування, яке дозволяє оперативно виявляти

небезпеки, знижувати ризики та швидко реагувати на виникнення загроз, суттєво підвищують ефективність роботи. Це стосується як техніки для проведення рятувальних робіт, так і засобів зв'язку та інформаційних технологій, які допомагають координувати зусилля між різними службами та органами влади [29, с. 285].

Забезпечення професійної підготовки і належного оснащення персоналу повинно бути також підтримано законодавчими ініціативами, які створюють правову основу для ефективної діяльності в надзвичайних ситуаціях. Правове регулювання, яке забезпечує чітке визначення прав та обов'язків усіх учасників процесу, дозволяє знизити ризики правових колізій та конфліктів під час реалізації рятувальних заходів. Водночас такі норми мають включати й зобов'язання для органів влади на всіх рівнях забезпечувати необхідне оснащення та фінансування для створення належних умов роботи.

Удосконалення правового регулювання в цьому напрямку дозволить значно підвищити ефективність реагування на надзвичайні ситуації, забезпечити максимальний рівень безпеки для рятувальників та постраждалих, а також сприяти швидкому й ефективному виконанню всіх необхідних заходів.

Так, завданням держави є не лише усунення наслідків надзвичайних ситуацій, а й створення ефективного механізму їх запобігання. Одним із способів цього є розробка ефективного законодавства для захисту населення та території від надзвичайних ситуацій. Мета правового регулювання – створити і вдосконалити законодавство, що відповідає сучасним загрозам, враховує науково-технічний прогрес та ефективно захищає від техногенних і природних надзвичайних ситуацій. Законодавство має ґрунтуватися на об'єктивних оцінках доступних ресурсів та визначати повноваження органів влади щодо запобігання та

ліквідації наслідків, передбачаючи заходи для управління кризовими ситуаціями і мінімізації витрат [30, с. 140].

Необхідно розробити та впровадити чіткі механізми реагування на надзвичайні ситуації, які включають визначення повноважень та відповідальності органів влади, порядок введення та скасування надзвичайного стану, а також процедури взаємодії між різними структурами. Це забезпечить оперативність та ефективність дій у кризових ситуаціях.

Необхідним є підвищення рівня обізнаності громадян щодо їхніх прав та обов'язків у разі виникнення надзвичайних ситуацій, а також залучення їх до процесів планування та реагування. Це сприятиме формуванню культури безпеки та підвищить ефективність колективних дій у кризових ситуаціях.

Можна запропонувати правові механізми за допомогою яких мінімізувати ризики порушення прав людини, а саме механізм моніторингу та оцінки прав людини, тобто створення системи постійного моніторингу за дотриманням прав людини на різних рівнях (урядові установи, підприємства, навчальні заклади тощо), що дозволить виявляти потенційні порушення на ранніх етапах і оперативно реагувати на них через визначені протоколи або коригувальні заходи; наступним є правова просвіта та навчання, що означає впровадження програм навчання для державних службовців, бізнесменів, представників громадських організацій та широкої аудиторії з метою підвищення правової грамотності; а також інструменти вирішення спорів без звернення до суду (медіація, арбітраж), які дозволять вирішувати конфлікти між сторонами (особами, організаціями) без необхідності звертатися до суду.

Удосконалення правового регулювання надзвичайних ситуацій вимагає комплексного підходу, що включає законодавчі, організаційні, технологічні та соціальні аспекти. Лише за умови інтеграції цих елементів

можна забезпечити ефективне реагування на надзвичайні ситуації та належний рівень захисту прав та безпеки громадян.

ВИСНОВКИ

Відступ держави від зобов'язань під час надзвичайної ситуації є складним і багатогранним правовим питанням, яке потребує ретельного аналізу в контексті міжнародних норм, конституційних принципів і прав людини. Надзвичайні ситуації, такі як війни, природні катастрофи чи пандемії, створюють умови, коли держава тимчасово не може виконувати свої зобов'язання щодо захисту прав та свобод громадян. Однак такий

відступ не має бути безмежним і не повинен порушувати основні принципи прав людини, закріплені в міжнародних договорах, таких як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

Відповідно до поставлених завдань можна зробити наступні висновки:

1. У ході дослідження було встановлено, що відступ держави від міжнародних зобов'язань є винятковим заходом, який застосовується у надзвичайних ситуаціях. Його сутність полягає у тимчасовому обмеженні виконання державою певних зобов'язань для захисту національної безпеки, громадського порядку чи інших життєво важливих інтересів.

2. Надзвичайна ситуація є легітимною підставою для тимчасового обмеження прав і свобод людини, якщо вона становить серйозну загрозу життю, здоров'ю або безпеці населення. При цьому необхідно дотримуватися принципів пропорційності, законності та необхідності.

3. Досліджено, що ключовими актами, які регулюють відступ держави, є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 4), Європейська конвенція з прав людини (ст. 15) та інші міжнародні договори, що визначають умови, за яких держава може відступати від своїх зобов'язань, і встановлюють обмеження, щоб уникнути зловживань.

4. Аналіз національного законодавства показав, що воно детально регулює порядок запровадження надзвичайного стану, права й обов'язки органів влади, а також гарантії захисту основних прав людини у таких умовах, проте на практиці не все так однозначно.

5. Зазначено, що відступ держави від зобов'язань може впливати на основні права і свободи громадян, але цей вплив має бути мінімальним та обґрунтованим. Зокрема, не допускається обмеження прав, які є абсолютними (такими як право на життя чи заборона катувань).

6. Практичний аналіз показав, що в умовах надзвичайних ситуацій різні держави вдаються до обмеження прав і свобод, керуючись

національними та міжнародними нормами, при цьому основною проблемою залишається баланс між безпекою і правами людини.

7. Запропоновано посилити механізми контролю за застосуванням норм щодо відступу держави від зобов'язань, удосконалити національне законодавство відповідно до міжнародних стандартів та забезпечити більшу прозорість дій органів влади під час надзвичайних ситуацій.

Згідно з міжнародними стандартами, відступ держави від зобов'язань під час надзвичайної ситуації дозволяється лише в особливих випадках, коли це необхідно для збереження порядку, безпеки, або в інтересах захисту населення. Проте такий відступ має суворо контролюватися, щоб уникнути зловживань владою. Це забезпечується через механізми, передбачені міжнародними договорами.

Також після завершення надзвичайної ситуації варто, щоб держава знову відновила всі права і свободи, обмеження яких було тимчасовим. Також має бути забезпечено відшкодування шкоди для осіб, чиї права були порушені, а порушення прав людини під час кризи мають бути ретельно розслідуванні. Необхідно провести реабілітацію постраждалих осіб та забезпечити безперервність правового порядку в післякризовий період.

Отже, відступ держави від зобов'язань під час надзвичайної ситуації є складним правовим питанням, що потребує належного балансу між безпекою держави та захистом прав людини. Законодавчі та міжнародні механізми, які регулюють цей процес, повинні забезпечувати чітке дотримання принципів пропорційності, необхідності та тимчасовості, а також гарантувати, що відступи не порушать основоположних прав, доцільно утримувати від зловживань, проводити ефективний нагляд і контроль, а також відновлювати права після завершення кризи, що являється основним завданням правової держави в умовах надзвичайних ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 25.01.2025).
2. Жебровська К. А. Ціннісний вимір відступу держав від міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. *Друкується за наказом ректора Національного університету «Одеська юридична академія» ВС Загороднього* (наказ № 749-41 від 04 травня 2020 року), С. 41–44.
3. The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights, *Annex to Status of the International Covenants on Human Rights*

E/CN.4/1985/4 URL: <http://undocs.org/en/E/CN.4/1985/4> (дата звернення: 25.01.2025).

4. Христова Г. О. Відступ держави від зобов'язань у сфері прав людини під час суспільної небезпеки. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 4 (2). С. 119-126. URL: http://vjhr.sk/archive/2018_4/part_2/22.pdf (дата звернення: 25.01.2025).

5. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України №23 від 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 25.01.2025).

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 25.01.2025).

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.01.2025).

8. Булавіна С. Є., Гороть А. М. Правові підстави відступів та обмежень від міжнародних стандартів прав людини. *Нове українське право*, 1. 2022. С. 49–54.

9. Скрябін О. М., Куракін О. М. Конституційно-правові особливості обмеження прав громадянина в умовах воєнного стану: український досвід. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*, 2024. 4(2), С. 108–112. URL: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-2-4-21> (дата звернення: 25.01.2025).

10. Дзюбенко О. Л. Обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах встановлення правового режиму карантину. *Порівняльно-аналітичне право*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2020. Вип. 4. С. 57–64.

11. Наливайко Л. Лебедева Ю. Обмеження прав та свобод людини в умовах пандемії COVID-19: практика Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2 (115). С. 42-49.

12. Буханевич О. М., Кузніченко С. О., Мерник А. М. Зарубіжний досвід конституційно-правового регулювання обмеження прав людини в умовах надзвичайного та воєнного станів. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2021. С. 55–65.

13. Міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник / М. В. Грушко, В. В. Музика, Т. С. Федорова, В. В. Владишевська / за ред. О. В. Бігняка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с.

14. Американська конвенція з прав людини (1969 р.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39605365&pos=588;-60#pos=588;-60 (дата звернення: 25.01.2025).

15. Христова Г.О. Про позитивні зобов'язання держави в умовах збройного конфлікту та тимчасової втрати контролю над частиною своєї території. URL: <https://bit.ly/3uZuab8> (дата звернення: 25.01.2025).

16. Усманов Ю. І. Міжнародно-правове забезпечення права на життя в умовах збройних конфліктів та ситуацій насильства всередині держави. дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 «Міжнародне право». *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2018. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16534> (дата звернення: 25.01.2025)

17.Іванова Т. В. Світовий досвід державного управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Вчені записки. 2020. С. 65-69.

18.Кодекс цивільного захисту України від 14.05.2013 р. № 224-VII. Редакція від 01.01.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 25.01.2025).

19.Про затвердження Правил техногенної безпеки : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 05.11.2018 № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1346-18#Text> (дата звернення: 25.01.2025).

20.Таран О. В. Відступ від зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини. *Кафедра кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ*. 2023. С. 52-55.

21.Габрелян Г. В. Взаємодія міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного та кримінального права в питанні забезпечення права на здоров'я під час збройних конфліктів. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 232–237.

22. Al-Skeini and Others v. the United Kingdom: judgment of the European Court of Human Rights of 07.07.2011 (application no. 55721/07). HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105606> (дата звернення: 25.01.2025).

23.Малюта О. С., Овчаренко, П. В. Особливості реалізації Україною права на відступ від позитивних зобов'язань під час здійснення досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. С. 587-590.

24.Борисов Є. Є. Відступ держав від міжнародних зобов'язань у сфері прав людини: теорія і практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Є. Є. Борисов. Одеса, 2020. 20 с.

25.Труш О.О. Досвід побудови та функціонування систем цивільного захисту країн-членів Європейського Союзу Центральної Європи. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2010. Вип. 1 (28). С. 407–417.

26.Клименко Н.Г. Зарубіжний досвід функціонування систем державного управління в умовах надзвичайних ситуацій та основні тенденції їх подальшого розвитку : *збірник наукових праць НАДУ* / за заг. ред. О.Ю. Оболенського, С.В. Сьоміна. Київ : Вид-во НАДУ, 2007. Вип. 1. С. 26–40.

27.Кравченко Р.А. Використання європейського досвіду організаційного забезпечення зниження ризику надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. URL: <http://www.e-patp.academy.gov.ua/pages/dop/19/files/e7f7dff9-21a4-46f4-b4a1-87e960d9903a.pdf> (дата звернення: 25.01.2025).

28.Демчук В. Стан нормативно-правового регулювання міжвідомчої взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування. *Науковий вісник: Державне управління* 1 (7). 2021. С. 98-119.

29.Казанчук І. Д. Проблеми та перспективи покращення професійної підготовки фахівців для правоохоронних органів у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку під час надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*. 2019. С. 283-287.

30.Кобко В. Характеристика механізму державного регулювання захисту населення в надзвичайних ситуаціях

техногенного характеру в сучасних умовах. *Наукові перспективи*, 10(40), 2023. С. 137–146.

31.Томіліна Ю.Є. Обмеження прав людини в практиці Європейського суду з прав людини. Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (ХДУ, 07-08 листопада 2024 р.) / за ред. Мельникової К.В. Івано-Франківськ : ХДУ, 2024.С. 418-421